

«ՄԱՍՆԱ ԾՈՒԵՐԻ» ԵՎ «ՆԻԲԵԼՈՒՆԳՆԵՐԻ ԵՐԳԻ»
ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ*

ԱՐԱ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ, ՎԱՉԱԳԱՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Հոդվածում դիտարկվում են խնդիրներ, որոնք վերաբերում են համեմատական էպոսագիտությանը: Հայկական «Մասնա ծոեր» և գերմանական «Նիբելունգների երգը» էպոսներն ունեն բազմաթիվ ընդհանրություններ, որոնք դրսևորվում են ինչպես ընդհանրական, այնպես էլ հազվադեպ մոտիվների շնորհիվ: Ընդհանրական մոտիվներ են հերոսի կախարդական ծնունդը, ամուսնությունը և հարսնախոսությունը, հմայական անխոցելիությունը, ռազմիկ կնոջ կերպարը և այլն, որոնք հաճախ հանդիպում են թե՛ համաշխարհային էպոսում, թե՛ հայկական ու գերմանական էպոսներում: Միֆապատմական տեսանկյունից հատկապես հարուստ սեմանտիկա են պարունակում հայկական և գերմանական էպոսների ավարտական դրվագները: Դրանցում իր բարձրակետին է հասնում մի մոտիվ, ըստ որի՝ «Հերոսական ասքի էությունը վիշտն է և կործանումը» (Մ. Ստեփին-Կամենսկի): «Նիբելունգների երգի» ավարտը խորհրդանշում է բուրգունդական արքայատոհմի վախճանը: «Մասնա ծոերում» Մեծ Հայքի պատմության ավարտի բազմիմաստ խորհրդանիշ է դառնում Ագռավաքարը: Դիտարկվում է նաև էպիկական մեղքը, բայց իբրև հազվադեպ մոտիվ: Համաշխարհային էպոսում, իր բազմաթիվ տարբերակներով հանդերձ, այն նույնպես հանդիպում է, բայց հայկական և գերմանական էպոսներում ձեռք է բերում հանգուցային նշանակություն՝ դառնալով ճակատագրական:

Բանալի բառեր – *համեմատական էպոսագիտություն, ընդհանրական մոտիվներ, հազվադեպ մոտիվներ, հերոսի կախարդական ծնունդ, հերոսի ամուսնություն և հարսնախոսություն, հմայական անխոցելիություն, ռազմիկ կին, էպիկական մեղք*

Ընդունված կարծիք է, որ աշխարհի միասնականության մասին գիտական վարկածները լավագույնս հաստատվում են դիցաբանության, քանահյուսության և ազգագրության տվյալներով, որոնք կազմում են էպոսի հիմքը: Ուստի պատահական չէ, որ ժամանակից համեմատական էպոսագիտությունը այդ գիտաճյուղը դիտարկում է իբրև հնարավորություն՝ լայնորեն խոսելու մշակույթի միասնականության մեջ դրսևորվող բազմազանության, մասնավորապես էպոսների միջև ծագումնաբանական և տիպաբանական ընդհանրությունների մասին: Նման հետազոտություն կատարելու հնարավորություն ընձեռում է

* Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ՝ 21T-6B038 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

ցանկացած էպոս կամ դրան համարժեք այլ էպիկական երկ: Դա վերաբերում է նաև հայկական ու գերմանական հերոսական էպոսներին: Դրա վկայությունն է այն, որ դրանք մշտապես գտնվել և գտնվում են արևմտյան, ռուս և հայ էպոսագետների (Ժ. Դյումեզիլ, Ս. Բոուրա, Վ. Ժիրմունսկի, Ե. Մելետինսկի, Ա. Պետրոսյան, Ա. Եղիազարյան, Լ. Աբրահամյան և ուրիշներ) ուշադրության կենտրոնում՝ պարբերաբար նյութ դառնալով միջազգային գիտաժողովների կամ հետազոտությունների համար: Երկու էպոսներն էլ անցել են ճանաչման և արժևորման երկար ճանապարհ՝ վերածվելով իրենց ստեղծող ժողովուրդների ինքնության մշակութային անձնագրերի:

Գարեգին Սրվանձտյանցի առաջին իսկ հրապարակումով (1874 թ.) հայկական էպոսը դառնում է հայագիտության հիմնահարց: Հատկանշական է, որ էպոսի առաջին մեկնիչներից սկսած՝ դրանում մշտապես փորձում են, ի շարս այլևայլ առանձնահատկությունների, տեսնել նաև առնչություններ այլ էպոսների հետ: Գ. Խալաթյանը «Սասնա ծռերում» նկատում է ասորական և իրանական առնչություններ, սակայն Աստվածաշնչի և Մ. Խորենացու «Հայոց պատմության» փոխանցմամբ¹: Մ. Էմինը Փոքր Միերի մեջ տեսնում է հունական Պրոմեթևսի ըմբոստության գծեր («Մովսես Խորենացին և հին հայկական վեպերը», 1881): Կարևոր են հատկապես Մ. Աբեղյանի բանահյուսագիտական և էպոսագիտական աշխատանքները («Ազգային վեպ», «Հայ ժողովրդական վեպը»), որոնցում պատմահամեմատական հարուստ զուգահեռներ են անցկացվում հայկական էպոսի և հոմերոսյան պոեմների, Աստվածաշնչի, ռուսական բիլինաների, իրանական «Շահնամեի», գերմանական «Նիբելունգների երգի» թեմաների և կերպարների միջև: Հայկական էպոսը պատմահամեմատական լայն հայացքի տակ առնելու հետաքրքիր օրինակ է նաև Բ. Խալաթյանի հետազոտությունը («Հայ ժողովրդական դրուցագնական վեպը», 1903): Այս միտումը շարունակվում է Հ. Օրբելու («Հայ հերոսական էպոսը», 1956) կողմից: Բյուզանդական «Վասիլ Դիգենիս Ակրիտաս» էպիկական պոեմի և «Սասնա ծռերի» միջև առնչություններ են տեսնում Ն. Ադոնցը («Դիգենիս Ակրիտաս» բյուզանդական էպոսի պատմական հիմքերը», 1928), Հ. Բարթիկյանը («Византийский эпос о Дигенисе Акритасе и Давид Сасунский», 1972) և Ա. Բանկը («Բյուզանդական էպոսի Դիգենիս Ակրիտասը և Սասունցի Դավիթը», 1939): Հ. Սիմոնյանը («Հայ միջնադարյան կաֆաներ», 1975) մի շարք մոտիվային զուգահեռներ է տեսնում հայկական էպոսի և «Ալեքսանդրի վեպի» միջև: Հայկական հերոսական էպոսի մեկնաբանության նոր փուլ է սկիզբ առնում Ս. Հարությունյանի բեղմնավոր գործունեությամբ: Ժամանակակից բանահյուսագիտական նոր մեթոդների կիրառման արդյունքում վերջինս առաջ է բերում ոչ միայն հայկական էպոսի, այլև առասպելաբանական մշակույթի ընթերցման արդիական

¹ Տե՛ս Գր. Գրիգորյան, Հայ էպոսագիտության պատմությունից, Եր., 1981, էջ 38-39:

մտածողություն, որի կրողները դառնում են Ա. Պետրոսյանը («Հայկական էպոսի հնագույն ակունքները», 1997), Լ. Աբրահամյանը («Парные образы «Сасна црер», 2004; «Герой без детства и герой не расстающийся с детством», 2006; «Ритуальные повторы», 2008), Հ. Համբարձումյանը («Սասնա ծռեր. պատում, մոտիվ, գրքային ավանդույթ», 2018):

Գիտական և մշակութային արժևորման երկար ճանապարհ է անցել նաև «Նիբելունգների երգը»: Թեև ստեղծման շրջանից (մոտ 1200 թ.) հետո ունենում է միայն մեկ, այն էլ ոչ ամբողջական հրատարակություն (16-րդ դ., հրատարակիչ Վոլֆգանգ Լացիուս) և մինչև 18-րդ դարի կեսերը գրեթե լիովին մատնվում է մոռացության², այդուհանդերձ նախ Յ. Բոդմերի կողմից էպոսի ձեռագրերից մեկի հրատարակումը, ապա այլ ձեռագրերի տպագրությունը դրա վրա են հրավիրում գերմանական մտավորականության ուշադրությունը: 1782-ին Յ. Բոդմերի աշակերտ Բ. Մյուլլերը իրականացնում է պոեմի առաջին ամբողջական հրատարակությունը: Գերմանացի ռոմանտիկները (Ֆ. Շելլինգ, Ա. և Ֆ. Շլեգելներ, Յ. և Վ. Գրիմներ, Լ. Տիկ, Հ. Հայնե) հիմնավորապես փոխում են էպոսի հանդեպ վերաբերմունքը՝ այն դարձնելով ազգային ինքնության ճանաչման հիմքերից մեկը: Էպոսը առանձնահատուկ ուշադրության է արժանանում նաև Ֆ. Հեգելի կողմից: Բայց մինչ ռոմանտիկների կարծիքով «Նիբելունգների երգը» ազգային բնավորության արտահայտություն է, Հեգելը նրանում հոմերոսյան դասական էպոսին բնորոշ հատկանիշներ չի տեսնում, իսկ եթե այն կապվում է գերմանական անցյալի հետ, ապա այդ անցյալը, ինչպես կարծում է փիլիսոփան, «այժմ ընդմիջտ մոռացված է»: «Քրիստոսի կյանքը,- գրում է նա,- Երուսաղեմը, Բեթղեհեմը, հռոմեական իրավունքը, անգամ Տրոյական պատերազմը մեզ համար առավել մոտ իրադարձություններ են, քան նիբելունգների ճակատագիրը»³: Այդուհանդերձ էպոսի հանդեպ հետաքրքրությունը գնալով մեծանում է: Այն հաճախ համեմատվում է «Իլիականի» հետ: Այս մտայնությունը հատկապես ուժեղանում է հոմերագետ Ֆ. Վոլֆի աշակերտ Կ. Լախմանի շնորհիվ, որը 19-րդ դ. առաջին տասնամյակներին հրատարակած հետազոտություններում գերմանական էպոսի մեջ հոմերոսյան պոեմների պոետիկայի հետքեր է տեսնում: Ի տարբերություն վերջինիս՝ Ա. Հոյսլերը («Գերմանական հերոսական էպոսը և նիբելունգների մասին ասքը», 1960) առավելապես կենտրոնանում է «Երգի» և վերջինիս սկանդինավյան աղբյուրների առնչությունների վրա: Ֆ. Պանցերը («Նիբելունգների երգը, ծագումը և կառուցվածքը», 1955) գերմանական էպոսը մեկնաբանում է ֆրանսիական էպիկա-

² Հատկանշական է, որ հայկական էպոսի մասին նույնպես հայ գրավոր մշակույթի մեջ մինչև Գ. Սրվանձտյանցի գրառումը ոչ մի հիշատակություն գրեթե չկա: «Հայ գրավոր մշակույթի համար,- նկատում է Ա. Եղիազարյանը,- «Սասնա ծռերը» պետք է որ «անօրինական» և ցած մի բան համարվեր և չնկատվեր նրա կողմից» (Ա. Եղիազարյան, «Սասնա ծռերի» պոետիկան, Եր., 1999, էջ 33):

³ Гегель, Эстетика, т. 3, М., 1971, с. 439.

կան ավանդույթի հետ ունեցած կապերի տեսանկյունից: Ժամանակակից մեկնաբանություններում առավել մեծ ուշադրություն է դարձվում էպոսի առասպելական հիմքերի քննությանը, օրինակ, Ֆ. Ֆորվիհդենը հնարավորություններ է տեսնում էպոսի առանձին դրվագներ կապել Օվիդիոսի «Կերպարանափոխությունների» հետ⁴, ինչպես նաև էպոսի ստեղծման պատմամշակութային ճշգրիտ իրողությունների բացահայտմանը (Օ. Էհրիզման, Թ. Անդերսոն, Յ.-Դ. Սյուլլեր):

Արևմտյան, ռուս և հայ առանձին գրականագետներ (Ժ. Ամսլեր⁵, Ե. Մելետինսկի, Մ. Աբեդյան, Հ. Օրբելի, Գ. Աբգարյան, Ա. Եղիազարյան, Հ. Դոնոյան) մատնանշում են հայ և գերմանական էպոսների տիպաբանական բազմազան առնչությունների մասին, ինչը համեմատական գրականագիտության հիմնահարց է դառնում հատկապես այն բանից հետո, երբ 1939-ին նշվում է հայկան էպոսի 1000-ամյակը, այն թարգմանվում է ռուսերեն և այլ լեզուներով:

Խոսելով հերոսավեպերում հաճախ հանդիպող «ամուսնության» մոտիվի մասին՝ Ե. Մելետինսկին այն միտքն է հայտնում, որ դա «ընդհանրական» մոտիվ է հնագույն էպոսներում⁶: Մակայն նման մոտիվներ են նաև հերոսի խորհրդավոր ծննդի, հայրեր- որդիներ բախման, զինախաղերի, ռազմիկ կնոջ, հերոսի զենքերի և ձիու, հերոսի հմայական անխոցելիության մոտիվները, որոնց մասին խոսում է 20-րդ դարի համեմատական գրականագիտությունը: Ժ. Ամսլերի՝ հիշատակված ուսումնասիրության մեջ առկա թեմատիկ զուգահեռները հենց այդպիսի ընդհանրական բնույթ ունեն, այսինքն՝ բնորոշ են ոչ միայն հայկական և գերմանական էպոսներին, այլև շատերին: Իրենց պատմամշակութային զարգացման ընթացքում մեծամասամբ գտնվելով հնդեվրոպական էպիկական ավանդույթի ծիրում՝ հայ և գերմանացի ժողովուրդների հերոսական էպոսներն ու մյուս էպիկական երգերը, ունենալով իրենց ինքնուրույն դեմքն ու դիմագիծը, օրինակ, հայկական «Սասնա ծռերին» առավել բնորոշ է «ժողովրդական», իսկ գերմանական «Նիբելունգների երգին»՝ պալատական (höfisch) անվանումը, բնականաբար աչքի են ընկնում նաև ընդհանրական, այսպես կոչված «կրկնվող» մոտիվներով ու զաղափարներով: Այս իմաստով էպիկական մոտիվները կարելի է բաժանել **«ընդհանրական»** կամ **«դասական»** և **«հազվադեպ»** տիպերի:

⁴ Տե՛ս Նիբելունգների երգի պորբլեմներին նվիրված 2000 թ. հոկտեմբերի 27-ի (Պորտո) գիտաժողովի նյութերը, էջ 147-171:

⁵ Փարիզյան Revue des études armeniennes ամսագրի 1979-ի 13-րդ հատորում հրատարակվել է Ժ. Ամսլերի «Սասունցի Դավիթը» և «Նիբելունգները» («Davit de Sasun» et les «Nibelungen») ուսումնասիրությունը, որը բավականին հակասական տպավորություն է թողնում: Համեմատելով հայկական և գերմանական էպոսները՝ հեղինակը մատնանշում է թեմատիկ 26 զուգահեռներ և եզրակացնում, որ գերմանական էպոսը ոչ միայն մեծապես ազդվել է հայկական էպոսից, այլև կառուցված է «հայկական սյուժեի հիման վրա», ինչը համոզիչ չէ և զուրկ է գիտական հիմքերից (տե՛ս «Հայագիտությունը արտասահմանում», գիտա-ինֆորմացիոն բյուլետեն, Գ մատենաշար, Եր., 1983, էջ 26-33):

⁶ Տե՛ս Мелетинский Е. Происхождение героического эпоса, М., 2004, էջ 259:

Դիտարկենք հայկական և գերմանական էպոսներում հանդիպող ընդհանրական մոտիվներից մի քանիսը:

1. **Հերոսի գերբնական ծագումը.** նախ՝ հատկանշական է այն, որ հերոսի կյանքի գրեթե բոլոր դրվագները՝ ծննդից մինչև մահ, տիպաբանական ընդհանրությունների մի իսկական հարացույց են: Սասնա ծռերը ծովածին են, մի հանգամանք, որը էպոսում միավորում է դիցաբանական և էպիկական ժամանակները: Նրանց տոհմի հիմնադիրներ Սանասարը և Բաղդասարը ծնվում են ջրից: Ջրային ծագում ունեն նաև նրանց զենքերը և ձին՝ Քուռկիկ Ջալալին: Հրաշքով աշխարհ եկած մանուկներին նայում են իբրև հայր չունեցողների: «Նիբելունգների երգում» Ջիգֆրիդի կյանքը ակնհայտորեն միֆազերծված է⁷, նա ունի հայր և մայր՝ Ջիգմունդը և Ջիզվինդը: Արխայիկ էպիկական պոեմներից հայտնի վարկածների մեծ մասում Միգուրդին (Ջիգֆրիդ) անվանում են Միգմունդի որդի, Վյոլսունգի որդի, իսկ Վյոլսը Օդինի կամ Վոթանի անուններից մեկն է⁸, բայց «Ավագ էդդայի» երգերից մեկում («Ֆավնիրի խոսքը») Միգուրդն ինքը ասում է.

Ես ազնիվ գազան եմ,
Ողջ կյանքում եղել եմ
Որդի առանց մոր,
Չունեմ և հայր
Մարդկանց պես,
Մշտապես մենակ եմ ես⁹:

2. **Հերոսական արարքը.** մարմնավոր և մտավոր արտակարգ օժտվածությունը էպիկական հերոսին կանգնեցնում է սխրանք գործելու անհրաժեշտության առաջ: Այդ օժտվածությունը արդյունք է աստվածային նվիրաբերման (Initiation): Սանասարը իջնում է ծովի հատակը, այնտեղ գտնում իր ծովային ձին և Թուր Կեծակին, ջուր խմում ծխական ակունքից և քնելով գորեղանում ու իմաստնանում, ստանում է իր պահապան Խաչ Պատերազմին, կերպարանափոխվում այնքան, որ երբ դուրս է գալիս ջրից, ափին մնացած եղբայրն այլևս չի ճանաչում նրան: Նվիրաբերման նման ծխակարգ է անցնում նաև Դավիթը, երբ Մըսրա Մելիքին սպանելուց առաջ լողանում է Կաթնաղբյուրի մեջ, ջուր խմում այն ակունքից, որտեղից խմել է նրա պապը՝ Սանասարը, նրա պես քնում է և հզորանում: Սասնա ծռերի բոլոր սերունդներին բնորոշ են վիշապամարտ հերոսի արարքներ: Գերմանական վիպական ավանդույթում Ջիգֆրիդի փոխակերպման ծեսը կապվում է գաճաճ և կախարդ դարբին Ռեզինի հետ, որի մոտ հերոսը դաստիարակության շրջան է անցնում, Ռեզինը նրա համար պատրաստում է հրա-

⁷ Տե՛ս **Неклюдов С.** Типология и история в памятниках героического эпоса // Հայկական «Սասնա ծռեր» էպոսը և համաշխարհային էպիկական ժառանգությունը, Եր., 2004, էջ 22:

⁸ Տե՛ս **Мифологический словарь**, М., 1991, էջ 498:

⁹ **Бевульф**, Старшая Эдда, Песнь о нибелунгах, М., 1975, с. 279.

շալի սուր, որը փորձելով՝ Ջիզֆրիդը կտրում, երկու կես է անում դարբնոցի երկաթյա սալը: Մասնա հերոսները նույնպես ունեն նման փորձաքար, որով չափում են իրենց ուժն ու հաջողությունը:

3. Հերոսի ամուսնությունը. թեև հերոսի ամուսնությունը, ինչպես վերը նշվեց, համաշխարհային էպոսի ընդհանրական մոտիվ է, այդուհանդերձ էպիկական յուրաքանչյուր երկում այն բնականաբար ստանում է առանձնահատուկ գծեր: Մոտիվը շատ հաճախ է հանդիպում հայկական և գերմանական էպոսներում: «Մասնա ծոերում» նկարագրվում է հարսնախոսության և ամուսնության չորս դրվագ: Մասնա հերոսների կենսագրության մեջ կարևորագույն նշանակություն է ձեռք բերում ամուսնությունը, քանզի սերնդի և «clan charisma»-ի ապահովումը Մասնա տան պահպանության և շարունակականության երաշխիքն է¹⁰: «Նիբելունգների երգում», որտեղ ամուսնությունը ծառայում է հերոսի ինքնահաստատմանը, նկարագրվում է հարսնախոսության և ամուսնության երեք դրվագ: Ջիզֆրիդը հարսնախոսում և ամուսնանում է Քրիմհիլդի հետ, Գունտերը հարսնախոսում և ամուսնանում է Բրունհիլդի հետ, իսկ Էթցելը հարսնախոսում և ամուսնանում է այրիացած Քրիմհիլդի հետ: Հատկանշական է, որ ինչպես հայկական, այնպես էլ գերմանական էպոսներում պահպանվում է հարսնախոսության և ամուսնության գրեթե միևնույն եղանակները: Առանց տեսնելու հերոսուհուն, պարզապես լսելով նրա գեղեցկության մասին՝ հերոսը սիրահարվում է նրան և նախապատրաստվում ամուսնության: Հայկական էպոսում, ի տարբերություն գերմանականի, Մանասարի և Դավթի ամուսնությունների նախաձեռնողը հերոսուհիներն են՝ համապատասխանաբար Դեղձունը և Խանդուլը, որոնք հերոսներին իրենց ցանկության մասին հայտնում են նամակով կամ հարսնախոս երգիչների միջոցով: Հարսնախոս երգիչներ կան նաև «Նիբելունգների երգում»: Հատկանշական է նաև, որ ներկայացված դրվագներում հիմնականում գերիշխում է այսպես կոչված «մրցակցային ամուսնության» մոտիվը, որը հաճախ հանդիպում է կախարդական հեքիաթներում և ասպետական վեպերում: Մոտիվը առանձին դեպքերում առնչվում է նաև ռազմիկ կնոջ (ամագոնուհու) կերպարի հետ, որը նույնպես հանգամանորեն ներկայացվում է երկու էպոսներում էլ¹¹: «Մասնա ծոերում» ռազմիկ կնոջ կերպարներ են Չմշկիկ Մուլթանը, Խանդուլը և Գոհարը: Խանդուլի դյուցազնական ուժի մասին է վկայում այն դրվագը, երբ հերոսուհին Դավթին պատմում է, թե ինչպես են իրեն փորձել ամուսնացնել

¹⁰ Տե՛ս **Андерсон Э.** Армянский цикл «Давид Сасунский». Народная эпическая структура и тема // Հայկական «Մասնա ծոեր» էպոսը և համաշխարհային էպիկական ժառանգությունը, Եր., 2004, էջ 25:

¹¹ Ի դեպ, ռազմիկ կնոջ կերպարը, որ հաճախ է հանդիպում ինչպես արևելյան, այնպես էլ արևմտյան էպոսներում, բացակայում է հին հնդկական էպիկական ավանդույթում, ինչը Ա. Ֆիլոչկինան մեկնաբանում է հնդկական հանրության ավանդական կենսակերպով, որտեղ կինը տղամարդու համեմատությամբ երկրորդական նշանակություն ունի (տե՛ս Вестник СПбГУ. Серия 13, 2012, вып. 1, էջ 111-112):

մի թագավորի տղայի հետ: Խանդութը ցանկանում է գրկել իր նշանածին, բայց փափկասուն արքայազնի թևերը պոկվում են, մեջքը՝ կոտրվում, և նա մեռնում է¹²: Ռազմիկ կնոջ բնորոշ արարք է նաև Խանդութի ինքնասպանությունը ամուսնու Դավթի մահվանից հետո.

-Ըստուց ետև արև-լուս ինձի հարամ ըլնի,

Ետև Դավթին ես աշխարք չեմ մնա:

Էն անգամ Խանդութ էլավ բերդի գլուխ

Ու էնտեղեն իրեն թալեց (էջ 388):

«Նիբելունգների երգում» ռազմիկ կնոջ դասական կերպար է Բրունհիլդը: Գեղեցիկ, բայց ահռելի ուժի տեր այդ կնոջ հետ ամուսնանալու համար նախ պետք է մրցամարտում հաղթել նրան, ինչը բուրգունդական արքա Գունտերի ուժերից վեր է: Նա Զիգֆրիդի հետ դիմում է խորամանկության, որը ողբերգական հետևանքներ է ունենում երկուսի համար էլ: Բրունհիլդի մասին խոսելիս անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել կարևոր մի հանգամանքի: Առհասարակ գերմանական միֆաէպիկական ավանդություն կնոջ նկատմամբ տեսանելի է մի գիծ, որը նկատում է դեռևս Տակիտոսը: «Գերմանները գտնում են, գրում է հռոմեացի պատմաբանը, - որ կանանց մեջ սրբազան ինչ-որ բան կա, և որ նրանց յուրահատուկ է մարգարեական շնորհը»¹³: Խորհրդավորության այս գիծը շատ լավ երևում է ոչ միայն Բրունհիլդի, այլև Քրիմհիլդի կերպարներում: Բրունհիլդի մեջ խորհրդավորությունը միավորված է ռազմիկ կնոջ կերպարային գծին: Բայց ամուսնությունը նրան գրկում է երկուսից էլ.

Եվ կախարդանքն անցավ նրա, ու գունատվեց թագուհին,

Կորցրնելով զորությունը և ուժը իր ամեհի (681):

«Սասնա ծռերում» նման փոփոխություն ապրում է նաև Չմշկիկ Սուլթանը:

Չոգեֆիզիկական այս անսովոր երևույթի միանշանակ մեկնաբանություն դժվար է գտնել: Կ. Գ. Յունգի ստորև մեջբերվող դատողությունը կարող է ինչ-որ չափով լույս սփռել իրողության վրա: «Կնոջ կյանքը և տղամարդու կյանքը միևնույն բանը չեն: Այդպես է կանխորոշել Աստված: Անգամ առաջին անգամ ճանաչելով կնոջը՝ տղամարդը մնում է նույնը, ինչ որ էր դրանից առաջ: Իսկ տղամարդու հետ հենց առաջին մերձությունը կնոջը երկու կես է անում: Այդ օրվանից կինը դառնում է ուրիշ մարդ»¹⁴: Նմանատիպ միտք, բայց այլ առիթով հայտնում է և Յ. Վ. Գյոթեն՝ «...ամուսնությունից հետո կանայք կորցնում են իրենց տաղանդը»¹⁵:

Շայկական և գերմանական (ինչպես և բազմաթիվ այլ) էպոսների

¹² Տե՛ս «Սասունցի Դավիթ», Եր., 1989, էջ 375:

¹³ **Тацит К.** Сочинения в двух томах, т. 2, Ленинград, 1969, с. 357.

¹⁴ **Юнг К. Г.** Душа и миф, Минск, 2004, с. 115.

¹⁵ **Էրերման,** Զրույցներ Գյոթեի հետ, Եր., 1975, էջ 107:

միջև նմանատիպ գուգահեռներ կարելի է տեսնել նաև այլ մոտիվների՝ հերոսների հմայական անխոցելիության, զինախաղերի, որսորդության, մարտական սխրանքների առնչությամբ: Միֆապատմական տեսանկյունից հարուստ սեմանտիկա են պարունակում էպոսների ավարտական դրվագները: Դրանցում ակնհայտորեն իր բարձրակետին է հասնում ողբերգականության մոտիվը: «Հերոսական ասքի էությունը, գրում է Մ. Ստեբլին-Կամենսկին, վիշտն է և կործանումը»¹⁶: Մակայն ավարտական դրվագներում ողբերգականության մեկնաբանությամբ հայկական և գերմանական էպոսները փոքր-ինչ առանձնանում են ընդունված ավանդույթից: Կարծում ենք, որ խնդիրը երկու էպոսներում էլ ինչպես միֆական, այնպես էլ պատմական հիմքեր ունի: Ժ. Դյումեզիլի կարծիքով, գերմանական դիցաբանությունն աչքի է ընկնում անհանգիստ, ողբերգական, հոռետեսական բնույթով, որի նմանը չունեն ո՛չ հռոմեացիները, ո՛չ հնդիկները¹⁷: Նման կարծիք է հայտնում նաև Է. Համիլտոնը¹⁸: Ողբերգականության շունչը «Նիբելունգների երգում» մեկնաբանելի է նաև պատմականորեն, կապված է այն դարաշրջանի աշխարհընկալումների և տրամադրությունների հետ, որոնց միջավայրում ստեղծվում է էպոսը, այսինքն՝ միջնադարի, որտեղ միմյանց են խառնվում «վարդի բույրը և արյան հոտը»¹⁹: Վերջապես էպոսը կոնկրետ պատմական ենթատեքստ ունի. այն արձանագրում է 437 թ. հոնների և հռոմեացիների հարվածների տակ Հռենոսյան Բուրգունդիայի կործանման իրողությունը:

Ողբերգական դրվագներով աչքի է ընկնում նաև «Սասնա ծռերի» ավարտը, իսկ «Ագռավաքարը», որտեղ փակվում-անէանում է անժառանգ և անմահ Փոքր Մհերը, մեր ժողովրդի պատմության ամենաճշգրիտ այլաբանությունն է²⁰: Բայց ի նչ ողբերգություն է դա: Հ. Էդոյանը Փոքր Մհերի վախճանի մեջ տեսնում է ընդհանուրից, այսինքն՝ Սանասար-Մեծ Մհեր-Դավիթ շղթայից առանձնացող և ինքնաձանաչող ես-ի ողբերգություն²¹: Բայց Ագռավաքարը, որ քարանձավ, վիհ, անդունդ, տուն, տաճար, քաղաք, նաև կնոջ որովայն ու բազմաթիվ այլ իմաստներով համաշխարհային մշակույթի ամենատարածված այլաբանություններից մեկն է՝ պլատոնյան քարանձավից մինչև Կաֆկայի դոյակը, խորհրդանշում է նաև Ազնանց Տան կամ Մեծ Հայքի պատմության ավարտը: Ավելորդ չէ այս կապակցությամբ հիշեցնել, որ նիբելունգների վախճանը ևս տեղի է ունենում հոների արքայի Աթիլլայի Մեծ դալիժում:

¹⁶ **Стеблин-Каменский М.** Древнеисландская литература, М., 1979, с. 55.

¹⁷ Տե՛ս **Дюмезиль Ж.** Верховные боги индоевропейцев, М., 1986, էջ 138:

¹⁸ Տե՛ս **Гамильтон Э.** Мифы и легенды, М., 2003, էջ 433:

¹⁹ **Хайзинга Й.** Осень средневековья, М., 1988, с. 28.

²⁰ Ագռավաքարի, իբրև միֆական և պատմական խորհրդանիշի մասին առավել մանրամասն տե՛ս **Լիլիթ Սեյրանյան**, Անիմայի գաղափարագեղագիտական հարացույցը Լևոն Խեչոյանի «Մհերի դռան գիրքը» վեպում/ «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Բանասիրություն», 2019, թ. 2, էջ 20-36:

²¹ Տե՛ս **Հ. Էդոյան**, Շարժում դեպի հավասարակշռություն, Եր., 2009, էջ 37:

Ահա, ընդհանրական այս մոտիվների հետ մեկտեղ, որոնք մյուս է-պոսներում հանդիպում են առավել հաճախ և ինչ-որ չափով դասական բնույթ ունեն, հայկական և գերմանական էպոսներում կա նաև հազվադեպ մի մոտիվ՝ էպիկական մեղքը (Հ. Դոնոյանի մոտ՝ վիպական մեղք)²², որը ճակատագրական նշանակություն է ստանում երկուսում էլ: Ըստ էության դա սովորական մեղքը չէ, այլ արարք, որի հետևանքները հերոսի համար դառնում են աղետալի: Արդի էպոսագիտական գրականության մեջ եզրույթը հազվադեպ է հանդիպում:

Զիգֆրիդի և Բրունհիլդի խորհրդավոր մտերմության մասին պատմում են միայն սկանդինավյան էպիկական երգերը, իսկ «Նիբելունգների երգը» շրջանցում է այդ իրադարձությունը: Ավելին, Քրիմհիլդին տիրանալու համար Զիգֆրիդը մոռանում է նախկինում Բրունհիլդին տված խոստումը և դառնում գործիք՝ ամուսնացնելու Գունտերին և Բրունհիլդին: Կեղծիքը բացահայտվում է երկու թագուհիների՝ Բրունհիլդի և Քրիմհիլդի վեճի ընթացքում: Վիրավորված Բրունհիլդը չի ներում Զիգֆրիդի մեղքը: Նա դավադրաբար սպանվում է բուրգունդ արքաների թույլտվությամբ ասպետ Հազենի ձեռքով:

Գրեթե միևնույն իրադրությունն ենք տեսնում նաև «Մասնա ծռե-րում»: Դավիթը նախապես խոստանում է ամուսնանալ Չմշկիկ Սուլթանի հետ, իսկ հետո դրժելով խոստումը՝ ամուսնանում է Խանդուլթի հետ: Դավիթն սպանվում է Չմշկիկ Սուլթանի վրեժով լցված դստեր արձակած նետից: Սակայն Դավիթը միակը չէ հայկական էպոսում, որ թույլ է տալիս էպիկական մեղք: Նման արարքներ թույլ են տալիս նաև Մեծ Մհեր և Փոքր Մհերը, որոնք նույնպես ճակատագրական հետե-վանք են ունենում հերոսների համար: Ըստ էության, «Նիբելունգների երգում» էպիկական մեղք գործում է ոչ միայն Զիգֆրիդը, այլև ասպետ Հազենը, բուրգունդական արքաները, որոնց մեղքը նույնպես չի ներ-վում: Առհասարակ, դիցաբանական և էպիկական ավանդույթում հա-ճախ է խոսվում խորամանկելու, խաբելու, խոստումը դրժելու մասին (Ողիսես, Վոթան, Ամիրանի, Կուխուլին): Մեղքի առանձին դրվագներ կան ֆրանսիական «Ռուլանդի երգում», իսպանական «Միդի երգում», բայց դրանք բուն էպիկական մեղքը չեն՝ իր ողջ ճակատագրական ծան-րությամբ: Իսկ ինչ մնում է այդ մոտիվի մեկնաբանությանը հայկական և գերմանական էպոսներում, ապա արդարև ոչ մի տեղ մենք չենք տես-նում էպիկական մեղքի և հերոսի ճակատագրական վախճանի միջև նման ողբերգական կենտրոնացում:

ԱՐԱ ԱՐԱԿԵԼՅԱՆ, ՎԱՇԱԳԱՆ ԳՐԻԳՐՅԱՆ – Сравнительный анализ эпосов «Сасна црер» и «Песнь о нибелунгах». – В статье рассматриваются касающиеся сравнительного эпосоведения проблемы. Армянский эпос «Сасна црер» и немецкий эпос «Песня о Нибелунгах» имеют много общего, что проявляется бла-

²² Տե՛ս Հ. Դոնոյան, Արևմտաեվրոպական միջնադարյան (XI-XIII դդ.) հերոսավե-պերի տիպաբանական հիմնական հատկանիշները, Եր.: Անտարես, 2016, էջ 209:

годаря всеобщим и редким мотивам. Универсальными мотивами считаются чудесное рождение героя, бракосочетание и сватовство героя, магическая неуязвимость героя, образ женщины-воина и т. д., которые часто встречаются в мировом эпосе, а также в немецком и армянском эпосах. Особенно богатую с мифологической точки зрения семантику содержат финальные эпизоды армянских и немецких эпосов. В них своего апогея достигает мотив, согласно которому «Сущность героического сказа – это горе и разрушение» (М.Стеблин-Каменский). Конец «Песни о Нибелунгах» символизирует конец Бургундской династии. Многозначным символом завершения истории Великой Армении в эпосе «Сасна црер» становится Агравакар (Вороний Камень). Рассматривается также мотив эпической вины, которая редко встречается в мировом эпосе, а в армянском и немецком эпосах имеет ключевое значение.

Ключевые слова: *сравнительное эпосоведение, универсальные мотивы, редкие мотивы, чудесное рождение героя, сватовство и бракосочетание героя, магическая неуязвимость, женщина-воин, эпическая вина*

ARA ARAKELYAN, VACHAGAN GRIGORYAN – “Comparative analysis of “Daredevils of Sasun” and “The Song of the Nibelungs” Epics. – The article is related to the problems of comparative epic studies. The Armenian epic “Daredevils of Sasun” and the German epic “The Song of the Nibelungs” share much in common, which is manifested owing to universal and rare motives. The universal motives are considered to be the miraculous birth of the hero, the marriage and matchmaking of the hero, the magic invulnerability of the hero, the warrior-woman, etc., which are often found in the world epic, as well as in the German and Armenian epics. The semantics of the final episodes of the Armenian and German epics are especially rich from a mythological point of view. In them, the motive reaches its apogee, according to which “The essence of a heroic tale is grief and destruction” (M.Steblin–Kamensky). The end of the “Song of the Nibelungs” symbolizes the end of the Burgundian dynasty. Agravakar (Raven’s Rock) becomes a multi-valued symbol of the completion of the history of Great Armenia in the epic “Daredevils of Sasun”. The author also considers the motive of epic as a guilt, which is rarely found in the world epic, and is of great importance in the Armenian and German epics.

Key words: *comparative epic studies, universal motives, rare motives, the miraculous birth of a hero, matchmaking and marriage of the hero, magic invulnerability, warrior-woman, epic guilt*